

Theater - Wat doet de dramaturg? De stille kracht Volkskrant jan. 2025

Ze staan zelden in de schijnwerpers, maar zijn vaak een onmisbare schakel in de voorstellingen die we in het theater zien: dramaturgen. Met de huidige cultuurbezuinigingen wordt hun positie bedreigd. Hoe erg is dat?

SANDER JANSSENS

'Stel: jij en ik zitten in een luchtballon. Na het opstijgen zijn we in slaap gevallen en eenmaal wakker hebben we geen idee waar de wind ons naartoe heeft gevoerd. Beneden op de grond zien we een dramaturg lopen. 'Dramaturg!' roepen we. 'Weet jij waar we ons bevinden?' De dramaturg kijkt omhoog, denkt lang na en antwoordt ten slotte: 'Ja! In een luchtballon.'

Het is een oude grap die wordt toegeschreven aan regisseur Gerardjan Rijnders, zegt theatermaker Casper Vandeputte. 'Maar het klopt: een dramaturg is iemand die de dingen heel precies ziet voor wat ze zijn: soms op het frustrerende af. En is daarmee een cruciale schakel in een artistiek proces.'

Vraag tien dramaturgen wat een dramaturg is, en je krijgt zeker tien verschillende antwoorden: van omgevallen boekenkast tot intern criticus, van kameleon tot bruggenbouwer. Het werk van de dramaturg is moeilijk te kaderen. Elke theatervoorstelling heeft een dramaturgie - een structuur, eigen logica en thema's - maar niet elke voorstelling wordt gemaakt met een dramaturg. De invulling van het vak hangt af van de voorstelling, de regisseur, het gezelschap en de dramaturg zelf natuurlijk.

Volgens Vandeputte is de dramaturg 'de belangrijkste adviseur' van een regisseur. Zelf is hij als regisseur onder meer verbonden aan Theater Utrecht. Maar nu en dan werkt hij ook als dramaturg bij voorstellingen van gelijkgestemde theatermakers, zoals regisseur Erik Whien. 'De dramaturg is de enige in het repetitielokaal die gedurende een dag niets hoeft in te brengen. Verder komt iedereen iets specifiek uitzoeken: een acteur werkt aan een rolopvatting, een ontwerper test het kostuum, de regisseur probeert een idee voor een scène uit. Dat brengt hoop en verwachtingen met zich mee, en daarmee ook de angst om te mislukken. Een dramaturg heeft dat allemaal niet, en kan daardoor in alle rust reflecteren op wat er echt gebeurt.'

Een dramaturg zit doorgaans niet fulltime bij een repetitie, maar komt af en toe kijken. 'Het is essentieel dat je afstand houdt, niet te betrokken raakt bij de intenties van de rest. Een dramaturg mag niet mee hopen of dromen. Je komt om te benoemen wat je ziet en probeert te analyseren wat dat betekent.'

Veel theaterinstellingen werken met (vaste of freelance) productiedramaturgen: zij komen tijdens de repetitieperiode regelmatig kijken en geven de regisseur feedback. Daarnaast hebben veel gesubsidieerde groepen een of meerdere gezelschapsdramaturgen in dienst. Zij houden zich bezig met de langere lijnen van de instelling: ze dragen suggesties voor nieuwe toneelteksten aan, schrijven mee aan programmaboekjes of verwoorden hoe een voorstelling zich verhoudt tot het grotere verhaal dat een gezelschap vertelt.

De dramaturg als autonoom beroep ontstond in de 18de eeuw in Hamburg. In Nederland deed de dramaturg pakweg sinds de jaren vijftig zijn intrede. Net als in Duitsland richtte het vak zich hier aanvankelijk vooral op het schrijven, vertalen en bewerken van toneelteksten. Maar vanaf begin jaren zeventig, toen het theaterlandschap meer ging doen dan repertoiretoneel opvoeren, verbreedden ook de taken van de dramaturg. Het beeld van de dramaturg veranderde van stoffige intellectueel aan de zijlijn in iemand die volwaardig onderdeel uitmaakt van een artistiek proces.

Voor Fanne Boland, vaste dramaturg bij Theater Oostpool, is het de belangrijkste taak om 'woorden te geven aan wat er sluimert, betekenissen te ontsluiten'. Ze illustreert het aan de hand van de voorstelling *The Almighty Sometimes* van regisseur Daria Bukvić, die onlangs in première ging.

De voorstelling speelt voornamelijk 'met vierde wand': theaterjargon voor toneelspelen alsof er geen publiek bij aanwezig is. Tegenwoordig wordt die vierde wand vaak doorbroken: bijvoorbeeld door de toeschouwer expliciet aan te spreken of een dialoog 'frontaal', dus met gezichten richting de zaal, te spelen. Het idee is dat toeschouwers zich dan meer betrokken voelen bij het toneelstuk.

In *The Almighty Sometimes* staat een tienermeisje centraal dat lijdt aan ernstige psychische problemen. Pas op ongeveer driekwart van de voorstelling, als ze in een psychose raakt, wordt die vierde wand doorbroken en het publiek pas echt onderdeel van de theaterrealiteit. 'Op die manier hoopten we voelbaar te maken dat het lijkt alsof er een hele nieuwe dimensie aan de werkelijkheid wordt toegevoegd als iemand in een psychose raakt.'

Het was een heldere keuze, die bij het repeteren soms vragen oproep. 'Spelen met vierde wand voelde een beetje ouderwets, acteurs hadden soms de

neiging om tóch via de toeschouwer te spelen. Het helpt dan als ik heel precies kan uitleggen waarom we die keuze hebben gemaakt.'

Van regisseurs kun je dat niet altijd verwachten, legt Boland uit. 'Je kunt niet handelen en reflecteren tegelijkertijd. Daria heeft een beeld in haar hoofd en moet dat eerst maken voordat ze precies weet wat het betekent. Ik heb ondertussen juist mijn handen vrij.'

Als dramaturg pas je je aan de regisseur aan met wie je samenwerkt, zegt ze. 'Ik werk ook met het duo Jan Hulst en Kasper Tarenskeen. Zij willen dat ik eerst opschrijf waar ik moest lachen, of wanneer het begon te schuren. Voor Daria is de primaire vraag: 'Raakt het je, bij welke scènes was je tot tranen toe geroerd?' Jan en Kasper zoeken eerst het ongemak, Daria begint bij de emotie.'

Dramaturgen zijn ook degenen die uitgebreid research doen. Ze pluizen bijvoorbeeld uit in welke historische context een stuk oorspronkelijk geschreven is. Buitenlandse stukken moeten soms worden aangepast om ze voor Nederlands publiek begrijpelijk te maken.

Dat was bijvoorbeeld het geval bij het Britse rechtbankdrama *Prima Facie*, dat in 2023 door regisseur Eline Arbo bij Internationaal Theater Amsterdam (Ita) werd geënceneerd. Daarin werd een vrouwelijke zedenadvocaat (gespeeld door Maria Kraakman) zelf slachtoffer van seksueel misbruik. Anna Sijbrands was de dramaturg van de voorstelling: 'Het Engelse rechtssysteem werkt totaal anders dan het onze. We hebben geprobeerd het zo dicht mogelijk naar de Nederlandse context te brengen, zonder de kern van het stuk aan te tasten. Ook heb ik onderzoek gedaan naar de ervaringen van slachtoffers van zedendelicten. Dat heb ik geanonimiseerd aan Maria gegeven, als input voor haar spel.'

Volgens Johan Reyniers, die elf jaar als hoofddramaturg bij Ita heeft gewerkt, is een dramaturg iemand die constant vragen stelt. 'Ik werd weleens 'het geweten van Ita' genoemd, omdat je het theater tot in zijn ziel bevraagt over wat het doet, met wie en waarom. Daarnaast ben je ook een levend geheugen: je hebt een reservoir aan teksten en ervaringen met regisseurs. Daardoor ken je ook verschillende werkmethoden van binnenuit.'

'Bij Ita worden voorstellingen soms na jaren hernomen met een andere rolbezetting: de dramaturg is dan de enige die nieuwe acteurs kan uitleggen waarom er in het repetitieproces bepaalde keuzen zijn gemaakt. Daarom

hebben we het bij Ita altijd belangrijk gevonden om met vaste dramaturgen te werken.'

Maar daar is sinds dit jaar verandering in gekomen. Ita, dat recent flink op de subsidie is gekort, besloot onlangs om de dramaturgieafdeling op te heffen. Vanaf nu werkt het gezelschap uitsluitend met freelancedramaturgen, die voor de duur van één project hun licht op een voorstelling laten schijnen. Dat betekent onder meer dat Reyniers zijn baan verliest.

Bij Ita vervulde de dramaturgieafdeling de afgelopen jaren een belangrijke taak in het kiezen en analyseren van het repertoire dat het gezelschap enceneerde. Er gaat een heel traject vooraf aan de keuze van een nieuwe voorstellingstitel en als dramaturg speelde je daar tot dusver een belangrijke rol in, legt Reyniers uit. 'Je gaat uitvoerig in gesprek met de artistiek leider en de gastregisseurs: je toetst het materiaal waarmee de regisseurs zelf aankomen of bent degene die stukken aandraagt.'

Dat Eline Arbo vorig jaar *De wetten van Connie Palmen* regisseerde, was bijvoorbeeld een idee van Reyniers. 'We waren al een tijdje op zoek naar een nieuwe titel voor haar. Daarbij speelde mee dat we een groter en breder publiek voor haar wilden opbouwen, omdat ze nog niet zo lang aan Ita verbonden was. We wilden dus graag een bekende titel, iets wat meerdere generaties overstijgt en past bij haar aandacht voor het vrouwelijk perspectief.

'Toen kwam ik op het idee van *De wetten* en viel alles in elkaar. Ivo van Hove, destijds nog artistiek directeur, was enthousiast, Eline Arbo kende het boek en was meteen mee en Connie Palmen, die Elines werk hoog had zitten, gaf haar vertrouwen. Dat zo'n plaatje helemaal klopt kan alleen als je een gezelschap, de regisseurs en het ensemble goed kent.'

Daarom is het belangrijk om een doorlopend gesprek te voeren met dramaturgen die vast aan het huis verbonden zijn, denkt hij. Toen Anna Sijbrands op de dramaturgieafdeling van Ita werkte, las ze in een jaar ruim honderd boeken voor het gezelschap, vertelt ze. 'Ik noteerde per titel welke thema's interessant zijn, wat mogelijke ingangen kunnen zijn voor een bewerking, maar ook wat maatschappelijk gevoelig ligt en waarover je dus goed moet nadenken. Zitten er seksistische elementen in een tekst, staat er 'blank' in plaats van 'wit' en is dat met een goede reden? Ik vraag me af hoe je dat gaat opvangen zonder dramaturgieafdeling.'

Artistiek directeur Eline Arbo benadrukt dat ze het belang van dramaturgen onderschrijft, maar ze op een andere manier wil gaan inzetten. 'We blijven met ze werken, maar kijken nu per project wat er nodig is. We gaan een nieuwe tijd in waarin veel verschillende artistieke vormen samenkomen in ons huis, van teksttoneel tot muziektheater en beeldende voorstellingen. Elke gastregisseur zal behoefte hebben aan een ander soort sparringpartner.'

Ricarda Franzen, coördinator van de masteropleiding dramaturgie aan de Universiteit van Amsterdam, vindt het een zorgelijke ontwikkeling. 'Juist het nadenken over de lange lijnen, hoe je als theatergezelschap een vinger aan de pols van de tijd houdt, is niet iets wat je even ernaast doet. Dat is een grote verantwoordelijkheid, die vooral de grotere gesubsidieerde gezelschappen kunnen vervullen. Alleen maar voorstellingen maken rondom de particuliere interesses van een maker, is op een gegeven moment ontoereikend.'

Volgens Arbo zal het gesprek over de langere lijnen van het gezelschap niet verdwijnen, maar gevoerd worden met andere mensen, die bijvoorbeeld bij programmering of communicatie werken. Het idee dat vooral dramaturgen met ideeën voor repertoire komen, strookt volgens haar niet meer met de realiteit. 'Het is niet zo dat een regisseur in opdracht van het gezelschap voorstellingen komt opvoeren. Vrijwel al onze titels zijn ideeën van de regisseur zelf.'

Daarnaast zijn er ook andere mensen die materiaal kunnen aandragen, benadrukt ze. 'Ikzelf bijvoorbeeld: ik heb voor mijn regieopleiding een master dramaturgie gedaan. Ik maak niet voor niets meestal mijn eigen bewerkingen. Het kan bovendien zijn dat we onze freelancedramaturgen in de periode voorafgaand aan de repetities al inhuren, bijvoorbeeld als er een bewerking moet worden gemaakt. Dat bekijken we steeds per productie. Onze regisseurs zijn voor langere tijd aan Ita verbonden en mogen hun eigen team samenstellen.'

Toch maken dramaturgen zich volgens Franzen toenemende zorgen. 'Dat een invloedrijke, grote instelling als Ita de dramaturgieafdeling opheft wordt door onze studenten gezien als een heftig signaal. Het bevestigt het idee dat de dramaturgen bij bezuinigingen als eerste afvallen.' Theaterwetenschapper Lena Vercauteren, die werkt aan een promotieonderzoek over dramaturgie in Nederlandse en Vlaamse stadstheaters, herkent dat. 'Dramaturgen worden steeds vaker freelance ingehuurd, met alle onzekerheid van dien. Ook bij kleinere groepen die maar een gedeelte van hun aangevraagde subsidie krijgen, is de dramaturg de eerste die sneuvelt.'

Want uiteindelijk koopt niemand een theaterkaartje vanwege de dramaturg. Dat is een zegen en een vloek, stelt Vercauteren: 'De dramaturg lijdt daardoor nooit gezichtsverlies, maar bouwt dus ook geen publieke reputatie op.'

Terwijl sommige succesvolle voorstellingen zonder dramaturgen misschien nooit het licht hadden gezien. Casper Vandeputte herinnert zich het maakproces van *Stom*, een jeugdtheatervoorstelling over mentale problemen bij jonge kinderen, waarvoor hij de tekst schreef en de regie deed. 'Ik was heel blij met het script en de repetities gingen goed. Maar vlak voor de première lieten we het aan een testpubliek zien, en het was vreselijk. Het was een loodzware molensteen om de nek van de 10-jarigen in de zaal geworden.'

Als regisseur is er volgens hem niets zo afgrijselijk als zien hoe je eigen voorstelling niet werkt zonder te weten waarom. 'Ik stond op het punt alles af te blazen. Maar toen kwam dramaturg Martine Mante met vijf heel concrete dingen - wat zinnetje eruit, hier en daar net een iets andere insteek - waardoor alles ineens op z'n plek viel.'

Onderschat dus nóóit de dramaturg, wil hij maar zeggen. 'Een dramaturg is ook iemand die vertrouwen uitspreekt als een regisseur het niet meer ziet, en daardoor een voorstelling ternauwernood kan redden van een totale mislukking.'

GRONDLEGGERS VAN DE DRAMATURGIEPRAKTIJK

Wat een dramaturg levert, verdwijnt in het vuurwerk van de voorstelling.

Marianne Van Kerkhoven (1946-2013) was een van de grondleggers van de huidige dramaturgiepraktijk in Nederland en Vlaanderen. Ze was huisdramaturg van het Brusselse Kaaitheter en werkte onder anderen met Anne Teresa De Keersmaeker, Jan Ritsema en Guy Cassiers.

Dramaturgie heeft altijd iets te maken met 'het omzetten van gevoel in kennis en omgekeerd', schreef ze. 'Dramaturgie is de schemerzone tussen kunst en wetenschap. Maar het is ook de passie van de blik van de eerste toeschouwer. De verlegen vriend. Het oog dat onbevlekt wil kijken. Dramaturgie wordt gevoed door schroom.'

In 2005 zei ze in een interview: 'Een scenograaf kan zijn decor aanraken en zeggen: ik heb dat gebouwd. Een dramaturg kan dat niet. Wat hij doet, wat hij levert, zit in het geheel. Het verdwijnt in het vuurwerk van de voorstelling.'

DRIE REGISSEURS OVER HUN VASTE DRAMATURGEN

Regisseur Sarah Moeremans werkt ruim 20 jaar samen met Joachim Robbrecht

'Bij Joachim durf ik premature, onaffe of banale ideeën neer te leggen die ik verder niemand toevertrouw. Ik laat hem in mijn hoofd kijken om orde te scheppen waar ik nog chaos heb, maar ook omgekeerd: als ik heel goed denk te weten hoe iets moet, bevraagt hij mij soms net zo lang dat het juist veel chaotischer en minder rechtlijnig in mijn hoofd wordt, en daardoor uiteindelijk rijker. Joachim dwingt mij keer op keer om mijn werk zo radicaal mogelijk te maken. Het voordeel van zo lang samenwerken is dat we elkaar blindelings vertrouwen, maar elkaar ook kunnen betrappen: zijn we ons bijvoorbeeld niet onbedoeld aan het herhalen?'

Regisseur Char Li Chung werkt sinds zijn afstuderen in 2017 samen met Madelon Kooijman

'Alleen maar omdat Madelon met me meekijkt, durf ik me tijdens repetities te verliezen in het moment. Ik ben als regisseur een vrij onproblematische denker, ik laat dingen graag op hun beloop. Madelon maakt zich veel meer zorgen, ze ziet de problemen die ik niet zie, maar die er wel degelijk zijn. Soms probeert ze me subtiel een beetje richting stress te duwen. Ze kan ook extreem koppig zijn. Als zij het niet eens is met een keuze die ik maak, zal ze tot het eind strijden om het aan te passen. En meestal kom ik er later achter dat ze al die tijd gelijk had.'

Regisseur Eric de Vroedt werkt al 25 jaar samen met Willemijn Barelds

'Willemijn is iemand die ik honderd procent vertrouw. Hoe kritisch ze ook is, ik weet dat het altijd in dienst staat van de voorstelling. Als regisseur kun je in repetities worden meegesleept door de acteurs, de tekst, de toffe beelden die je samen creëert. Ik ben dan heel blij dat Willemijn achter me staat en dat ik soms met een snelle blik bij haar kan checken: 'Ja, dit ziet er misschien vet uit, maar klopt het inhoudelijk wel?' Ze is daarmee ook mijn artistieke geweten.'

De Vroedt is, als artistiek directeur van Het Nationale Theater, blij met hun vaste dramaturgieafdeling. 'Voor een groot gesubsidieerd gezelschap is zo'n kraamkamer voor nieuwe plannen, waarin mensen worden betaald om stukken te lezen, ideeën te ontwikkelen en de toekomst te voorspellen, onontbeerlijk. Zonder inhoudelijke ruggespraak ben je overgeleverd aan de waan van de dag, de voorkeuren van een regisseur of een boek dat toevallig populair is. Tegenwoordig is er zoveel smaak- en hypegericht, een dramaturgieafdeling kan daar tegenwicht aan bieden.'

<http://digitalekrant.volkskrant.nl/volkskrant/2378/article/2189899/42/1/render/?token=1eb00e945be706ed13c01ac1658146db>